

Стылістычны аналіз апавядання “Страта” Генрыха Далідовіча

Апавяданне “Страта” Г. Далідовіча вывучаецца на ўроках беларускай літаратуры ў 5-м класе (Беларуская літаратура: вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання. У 2 ч. Ч.2 / Л.К.Цітова. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2009. – С. 70 – 87). З літаратуразнаўчага падыходу кампазіцыя твора прызрыстая: вылучаецца шэсць частак, кожная з якіх раскрывае тэму апавядання. Архітэктоніка (знешняя форма пабудовы) і сюжэт развіваюцца паралельна, бо паслядоўнасць частак адпавядае паслядоўнасці апісваемых падзей.

Сутнасць **моўнай кампазіцыі** апавядання, якая і будзе зместам даследавання, -- у змене і чаргаванні розных тыпаў маўлення, што сінтэзуюцца ў “вобразе аўтара”. Гэты вобраз уяўляе слабесна-маўленчую структуру і вызначае ўзаемадзенне ўсіх моўных элементаў макракантэксту.

Гэтаму твору характэрна набліжанасць “вобраза апавядальніка” да “вобраза аўтара”. Яна выражаецца ў адсутнасці адметных стылістычна афарбаваных сродкаў. Пры чытанні тэксту ўяўляеш самога аўтара, які дзеліцца з чытачом асабістымі дзіцячымі ўспамінамі і перажытым болям страты. Аднак “я” апавядальнага твора адназначна ўказвае на “вобраз апавядальніка”. Апавядальнікам бывае хто заўгодна, у тым ліку і сам аўтар. У аналізуемым творы моўнымі сродкамі выражэння “вобраза апавядальніка” з’яўляюцца займеннік “я” і формы 1-й асобы дзеяслова.

Пачатак твора сведчыць пра апавядальніка Стася як носбіта літаратурнай мовы і паэтычнай чужораную натуру:

Як цяпер, помню. Бокуці прыехалі ў нашу вёску ўвосень. У разлагоджаную, ціхую і сонечную часіну – у самае красаванне бабінага лета.

Казалі, дагэтуль Бокуць-бацька працаваў у горадзе, быў на добрай пасадзе, але сам напросіў, каб яго назначылі дырэктарам нашага саўгаса. Разам з ім заявіліся яго жонка і двое дзяцей, хлопчык і дзяўчынка.

Ужыты элемент экспрэсіўнага сінтаксісу – парцэляваная канструкцыя (*У разлагоджаную, ціхую і сонечную часіну...*), эпітэт *разлагоджаная*, ацэначны аддзяяслоўны назоўнік *красаванне*, які ўзмацняе сэнсавое напам’яненне фраземы *бабіна лета*. Дэталі *разлагоджаная, ціхая, сонечная часіна* – ключавая для наступнага разгортвання вобразаў. Дзеяслоў *заявіліся* выражае няпэўнае стаўленне апавядальніка да навічкоў, але нечаканасць іх прыезду напружвае. Што будзе далей?

Апавядальны характар пачатку твора змяняецца апісаннем з ацэначнай лексікай. Дзеці Бокуцяў – трохгадовая Валя і пяцікласнік Міця. Пры іх характарыстыцы ўжываюцца словы з эмацыянальна-экспрэсіўнай канатацыяй *маленькая, плашчык, кепачка*. Прыметнікі са значэннем колеру таксама ўдзельнічаюць у партрэтным стварэнні персанажаў: у Міці *руды*

плашчык, карычневая кепачка, чорны гузік, чорны партфель. Выразная мастацкая дэталі (яна скразная ў творы, яднае тэматычнае поле апавядальніка і тэматычныя палі іншых персанажаў) – белізны твару хлопчыка. Міця быў “надзвычай белы”. Але ў пачатку апавядання не выяўляюцца адносіны Стася да гэтай белізны. У Міцевай маці – *светлы плашч, жоўтая касынка, жоўтыя туфлі*. Праз маўленне апавядальніка выяўляецца ацэнка прыезджых: “Адмысловае адзенне, партфель, акуляры рабілі Міцю сур’ёзным, разумным і сталым – ледзь не маларослым дзядком”; “На галаве ў яе (Міцевай маці. – Т.С.) красавалася прыгожая завіўка”. Такая ацэнка сведчыць пра насцярожаных адносіны да Бокуцяў, якія так не падобны да тутэйшых вяскоўцаў. Выраз красавалася прыгожая (завіўка) плеанастычны. Праз дзеяслоў красавалася з кантэкстуальна адмоўнай ацэнкай перадаецца дастаткова негатыўнае, на погляд Стасіка, выстаўленне сябе нападказ. Прыгадаем пачатак твора, у якім гэты ж дзеяслоў мае іншае семантыка-стылістычнае значэнне (выраз красаванне бабінага лета адлюстроўвае шчырае захапленне чароўнасцю прыроды).

Пасля сюжэт з апісальнага шляху пераходзіць на апавядальны. Узмацняецца дынаміка радка дзякуючы ўжыванню дзеясловаў:

Міця з маці спачатку **зайшлі** ў настаўніцкую, а пасля ўжо наша класная кіраўніца **прывяла** навічка ў пятні “А”. Як і заўсёды перад пачаткам урока, мы **бегалі, штурхаліся, гаманілі**, але пры Ірыне Вітальеўне і навічку **пацішэлі, бачычы**, што дырэктараў сын **будзе вучыцца** якраз у нашым класе: ён ранейшага дырэктара саўгаса, ганарлівец Артур, таксама **вучыўся** разам з намі і нямала **папсаваў** нам ды настаўнікам крыві. Які ж **будзе** гэты навічок, як ён **пачне паводзіцца**? Я **здзівіўся**, можа, больш за ўсіх: класная **сказала**, што Міця Бокуць **будзе сядзецца** са мною на першай парце (мяне **пасадылі** тут як летуценнага, не зусім уважлівага вучня, каб я заўсёды **быў** на вачах і каб настаўнікі ў любую часіну **магі перапыняць** мае мары-мроі ды **вяртаць** да рэчаіснасці).

У маўленні апавядальніка нарэшце з’яўляецца спалучэнне з выразнай ацэначнасцю, якая адсутнічала ў папярэдніх сегментах тэксту, -- *нядобрая насцярожанасць*: “Калі пачаўся ўрок, я адчуў нейкую нядобраю насцярожанасць”. Такое спалучэнне характарызуе ўнутраны стан апавядальніка, яго пакуты і перажыванні. У душы Стася адбываецца змаганне добра са злом. Што пераможа?

Адносіны да Міці адлюстроўваюць моўныя сродкі. Ізноў узнікае толькі канстатацыя факта: Міця “па-ранейшаму быў непарушны, толькі, бадай, яшчэ болей ненатуральна белы, нібы не меў у сваіх жылах ні кроплі крыві”. Слухаючы грунтоўны адказ Міці на ўроку беларускай літаратуры, апавядальнік непакоіцца: “Я з нейкаю нават трывогаю адчуў: не, я так добра не адказаў бы, хоць быў, як казалі, “харошы” вучань”. Такі непакой выклікаюць якраз становячыя рысы аднакласніка, выражаныя адпаведнымі

лексемамі і спалучэннямі: *паэт; незвычайны; гаварыў абдуман, ясна і вельмі глыбока, нібы настаўнік*. Пакуль яшчэ не кранае апавядальніка колер Міцевага твару, які нават пасля ўзрушанага адказу хлопчыка на ўроку і шчырага прызнання ў паэтычных спробах “амаль не змяніўся; толькі там-сям на шчоках заружовіліся тоненькія жылачкі”. Упершыню на твары з’явілася хоць кволая, але ўсё ж ружовасць. Узнікае ніць паяднання знешнасці Міці з такой звычайнай для апавядальніка знешнасцю вяскоўцаў, паказанай у 1-й частцы (яны мелі “чырвань ці ружовасць” на твары). Белізна Міцевай скуры ўзгадваецца і тады, калі нехта з класа запусціў у яго кавалачак гліны: “Яшчэ праз хвіліну я заўважыў, што па яго **белай** шчацэ пакацілася буйная слязіна”. У маўленні апавядальніка ўзнікае стылістычна афарбаваная (размоўная) адзінка, якая характарызуе Бокуця, -- *цальпук*.

У 2-й частцы твора эмацыйнае ўздзеянне маўлення апавядальніка звязана са зрокавымі вобразамі:

Бокуці пачалі жыць у хаце нашага чалавека, які на час аддаў саўгасу сваю гаспадарку і паехаў з сям’ёю на цаліну. У ранейшага гаспадара быў вялікі сад, дык вось цяпер на зялёнай атаве на паліўчыку пад ачахла зеленаватай яблыняю антонаўкаю, пад якой ляжала нямала апалых яблыкаў, і быў Міця. У кепачцы, у плашчыку ён сядзеў на нейкім дзіўным, здаецца, сплеценым ці то з карэння, ці то з дубцоў крэсле, гайдаўся ўперад-назад, трымаючы на каленях загорнутую кнігу. Вочы яго былі заплюшчаныя, твар задумены – ён шчодро быў асветлены ўжо нізкаватым, крыху жоўтым, блеклым, але ўсё яшчэ лагодным сонцам. Увесь зялёна-рудаваты сад быў азалочаны мяккім, пяшчотным і ў той жа час развіталым сумнаватым святлом. Восеньскія жаўтавата-рудыя ці чырвоныя мазкі на лісцях, на траве, а таксама паніжэлае, засмяглае неба, астылае сонца, лёгкае белое павуцінне ў паветры, апусцелыя палі – усё гэта выклікае ў душы хорошую журботу. Міця, відаць, у гэтыя хвіліны якраз і быў у палон нейкай узнёсласці ці занепакоенай задумлівасці.

Вакол зрокавых вобразаў групуюцца эпітэты *лагоднае (сонца); мяккае, пяшчотнае, развіталнае, сумнаватае (святло); паніжэлае, засмяглае (неба); астылае (сонца); лёгкае (павуцінне)*. Дзякуючы вобразным сродкам узмацняецца экспрэсія аксюмарана *хорошая журбота*. Такая журбота ўзнікае не толькі ў прыродзе – мяняецца ўнутраны стан Стасіка, яго адносіны да свайго аднакласніка. Усё ж застаўся “нейкі гаркаваты след на душы”, калі Віця пакпіў з няшчаснага хлопчыка, ужываючы словы *беленькі, смятаннік, сыноч-пястунчык*. Стылістычна афарбаваныя лексемы набываюць у кантэксце адмоўную ацэнку. Азначэнне *белы* ўжывае ўжо не толькі апавядальнік, але і адзін з персанажаў твора – пяцікласнік-другагоднік Віця, і маці Стасіка (“надта ж белы іх хлопец”), і бацька (назоўнік з семай ‘белы’: “кажуць, белакроўе ў яго”). У гэтым бачыцца арганізацыйная роля “вобраза аўтара”, які вызначае ўзаемасувязь усіх моўных адзінак апавядання. Лексема *белы*

стварае адпаведны асацыятыўны фон, дазваляе ўбачыць кожнага персанажа праз адносіны да незвычайнага, непадобнага да сябе.

Збліжаецца вобразна-тэматычнае поле прыроды і чалавечай сутнасці. Пяшчотнае святло восені гарманічна яднаецца з пяшчотай апавядальніка, які пасля размовы бацькоў вастрэй адчуў чужы боль:

...Я, канечне, не ўсё разумеў, не так глыбока адчуваў Міцева і яго бацькоў няшчасце, як адчувалі мае маці і бацька, але і дзіцячым сэрцам усведаміў: не буду злы, няшчыры ці помслівы да Міці. Нейкая незразумелая мне самому няшчота да хворага навічка агарнула мою душу, здаецца, напоўніла яе нечым новым, больш змястоўным.

Восень у творы, такім чынам, звязваецца з асэнсаваннем сталасці чалавечага розуму і пачуццяў. Стась пасталеў душой:

Бадай, упершыню сваім яшчэ дзіцячым сэрцам адчуў тое, пра што раней, бадай, і не думаў, а калі і думаў, дык не з такім усведамленнем, -- пра смерць. Адчуў яе пагрозны подых. У мяне аж сіснула душа: сапраўды, як кажуць мае бацькі, чаму Міця, шчыры, далікатны, разумны хлопец, такі нешчаслівы? Адкуль, навошта прычэпілася да яго такая страшная хвароба? Чаму яна ўвогуле ёсць? Я заахаваў сабе гэтыя і іншыя пытанні, канечне, не знаходзіў на іх адказ, і гэтая вельмі прыгнятала мяне. Здавалася, каб сказалі, што для Міцевага звычэння трэба нешта дадаць – руку, нагу, вока, -- дык я дадаў бы не задумваючыся. Я адчуў вялікі, небывалы дагэтуль прыліў спагады і шкадавання.

Характарыстыка Міці выражаецца кантрастнымі лексэмамі *шчыры, далікатны, разумны – нешчаслівы*. Адчуваецца спагада і любоў Стасіка да свайго аднакласніка. Маняло апавядальніка па моўных асаблівасцях у многім супадае з маўленнем цёткі Веры, Міцевай мамы:

Дзяды, бацькі нашы, я, Мікалай Іванавіч – усе мы, дзякуй богу, здаровыя, а вось да Міці чамусьці прычэпілася гэтая страшная хвароба... Ён змалку хварэе і творэе, не бачыць дзіцячай уцехі, стаў дарослы... Ён усё ведае пра сябе, але, як сталы, умудроны які чалавек, трымаецца з усіх сіл, хоча быць такі, як і ўсе здаровыя дзеці... Сам бачыш: хвароба не зрабіла яго злым ці сумным. Наадварот, у яго гэтулькі дабрыні, шчырасці, што аж душа баліць: такі добры чалавек быў бы...

Як бачым, паўтараюцца выразы *прычэпілася страшная хвароба, сіснула душа (душа баліць)*, ацэннаснасць *шчыры (шчырасць)*. Такое падабенства маўлення апавядальніка і цёткі Веры сведчыць пра “даросласць” Стасіка ў асэнсаванні чалавечага болю. У канцы 5-й часткі апавядальнік прызнаецца: “...Нешта мяняецца і мяняецца ў маёй душы, прыходзіць тое, чаго я раней ці не ведаў, ці ведаў не ў такой меры”. Дзеясловы цяперашняга часу, ужытыя ў 5-й частцы твора, выражаюць важную сэнсава-стылістычную танальнасць: Стась канчаткова сталее, і гэтая сталасць застаецца з ім назаўсёды, незалежна ад фізічнага ўзросту.

У апошняй, 6-й частцы, Міця памірае. Яго пахаванне перадаецца апавядальнікам дзеясловамі прошлага часу: “**Хавалі** мы яго ўсёй школай на нашых вясковых могілках, **плакалі** разам з дарослымі, шчыра шкадуючы, што *пайшоў* ад нас такі добры, але нешчаслівы хлопчык”. У наступных сегментах (празаічных строфах) актывізуюцца дзеясловы цяперашняга часу, што сведчыць пра пастаянства невылечнай журботы Стасіка, вытокі якой – у страце “самага лепшага і надзейнага таварыша”.

Па асаблівасцях успрымання рэчаіснасці і па асаблівасцях яго моўнага выражэння апавядальнікам у творы выступае сам пісьменнік. Аднак “вобраз апавядальніка” адносіцца да “вобраза аўтара” як прыватнае да агульнага. “Вобраз апавядальніка” выконвае толькі пэўную частку ідэйна-мастацкай нагрузкі, іншыя ж належаць вобразам персанажаў. У адзінае цэлае гэтыя часткі яднаюцца “вобразам аўтара”. Такую важную функцыю не можа выканаць “вобраз апавядальніка”.

У творы Г.Далідовіча “скразная” лексема (яна ўжываецца ў маўленні многіх персанажаў) *белы* набывае сімвалічны характар незваротнасці страты і адначасна вяртання да сябе, да сваіх найлепшых маральных якасцей.

Таццяна Старасценка